

Mirza Sarajkić

DŽAMIJA – kozmički orijentir i prostor duhovne alhemije

Rezime

Ovaj rad pokušava ukazati na posebnosti džamije kao sakralnog mjesta u modernom, odnosno naglašeno desakralizovanom vremenu. Kako bi se džamija što bolje shvatila i doživjela, analiza tog svetog toposa u ovom radu uglavnom polazi od primarnih islamskih izvora, Kur'ana i hadisa.

U tradicionalnim društvima postojala je razlika u vremenu i prostoru. Ljudi su uvijek prepoznavali topose koji zrače intenzivnijom energijom i na njihovim mjestima podizali sveta mjesta. Naposljetku, ta mjesta postajala bi centri društvenog života iz kojih bi pojedinci i kolektivi crpili snagu i prema kojima bi određivali pravce svojih aktivnosti. U islamu to sveto mjesto jeste džamija. Prva džamija ili Časni Hram u Mekki paradigma je svih džamija. Ona se u Kur'anu opisuje kao "preporod za čovječanstvo". Osim što se Časni Hram u geografskom smislu nalazi u samom središtu zemlje, *bejtullah* je i duhovna srijeda čovječanstva. Ona okreće ljude jedne prema drugima i podsjeća na *bejt al-ma'mur* ili nebesku Kabu koja, pak, predstavlja središte metafizičkog beskraj. Džamija je u biti kozmički i duhovni orijentir i njena uloga je alhemijska, jer prekida čovjekovu egzistencijalnu izgubljenost i osigurava cikliku Dobra koje kreće iz Najviših sfera (Spiritualna Vertikala), spušta se u džamiju, kroz vjernike desiminira se horizontalno i na kraju okreće ljude Uspravnom Putu, odnosno, njihovom nebeskom zavičaju. Na taj način upotpunjuje se kružnica Dobra i čakra Istine.

Poseban naglasak u radu stavlja se na neiskorištene potencijale džamije, odnosno nemaran odnos ljudi/vjernika prema njoj. Štaviše, danas se džamijom manipulira i na taj način u potpunosti "profanizira" njeno biće i funkcija. Svaki

simbol Božiji postoji kako bi se ljudi mogli nadahnuti njegovim sadržajem i svoj život učiniti boljim. Džamija je jedan od najvećih svetih simbola u islamu, ali u isto vrijeme simbol čiji su sadržaj i značenje veoma zanemareni i zaboravljeni.

KLJUČNE RIJEČI: džamija, mesdžid, sakralno, profano, Časni Hram, orijentacija, čakra, vrlina, alhemija, sveto vrijeme.

* * *

U vremenu opće dinamike i turbulencije mnogi aspekti savremenog života dokazuju kako nemar i neodgovornost dominiraju čovjekovom percepcijom i duševnim stanjem. Nadahnut ajetom "U Nebesima i na Zemlji mnogo je znamenja pored kojih prolaze i pritom od njih okreću se!" (Kur'an, 12:105), ovaj tekst govori o automatizovanoj percepciji modernog čovjeka u kojoj se gube nijanse stvarnosti, a šarenilo svijeta pretvara u "sivu" monolitnost. Sukladno tome, džamija je od sakralnog mjesta čija osobenost je u "preporodu čovječanstva" (Kur'an, 5:97) postala ili običan dio savremenog krajolika ili prostor iskorišten za brojna manipulisanja i pogrešne interpretacije. Krivo poimanje sakralnog mjesta, koje je vezano za čovjeka od trenutka njegovog preegzistentnog bivanja, zatomilo je silnu simboliku i značenje džamije kao toposa Duha i Vrline. U ovom promišljanju o džamiji i pokušaju otkrivanja njenog golemog potencijala Upute i Orijentacije, pretežno se polazilo od izvornog teksta, tj. Plemenite Knjige – Kur'ana, ali i riječi Poslanika, a.s., "koji ne govori po hiru svojemu." (Kur'an, 53:3) Tekst je ispunjen nadom da će svi ljudi, a posebno oni koji odlaze u džamiju, shvatiti gdje mogu pronaći istinski smiraj i orijentaciju, te otkriti koliko im toga džamija nudi, uz molitvu da ne postanemo oni koji "oči imaju – a njima ne vide, uši imaju – a njima ne čuju." (Kur'an 7:179)

* * *

Džamije su Allaha radi, pa se mimo Allaha nemojte nikome moliti!
(Kur'an, 72:18)

Raznoboje kosmosa

Za vjernika kosmos nije jednoličan i jednodimenzionalan. On u svemu stvorenom vidi raznoboje Ljepote, koloplete poruka i beskraje značenja. U svom životu, odnosno na neprestanom putovanju usavršavanja,

vjernik nastoji ostvariti svojstva potpunosti i uzvišenosti kojima je Gospodar protkao prostor i vrijeme. Jedno od tih svojstava jeste stalna aktivnost u otkrivanju Stvarnoga i Istinitoga. Ova aktivnost ilustrovana je Kur'anским riječima: "On djeluje svakog dana". (Kur'an, 55:29).

Slijedeći Gospodara, srce vjernika svakim se trenom posvećuje nečemu i biva u stalnom procesu iščitavanja znakova Božijih, razasutih oko nas i nabujalih u nama. Ustvari, to je odjek Allahovog obećanja iz Kur'ana: "Dokaze ćemo im pokazati na obzorjima i u njima samima, da bi im bilo jasno kako je Kur'an istina." (Kur'an, 41:53) U konstantnom prisustvu ajeta, potrebno je biti izrazito emocionalno i misaono aktivan, a to je spomenuto "stalno zanimanje nečim" (*fi al-šā'n*). Emocionalna i misaona budnost koju možemo poistovjetiti sa stalnim otkucanjima srca omogućava vjerniku da kuša svu ljepotu vremena u kome se nalazi. Naime, neprestano otkrivajući nove ajete ili znamenja oko sebe i unutar sebe, vjernik ispunjava svoje vrijeme Smislom i Ljepotom. To dodatno potvrđuju Poslanikove, a.s., riječi: "Vjernik nikada ne gubi vrijeme". Nadalje, on saglašava svoje fizičko postojanje koje označavaju stalni otkucaji srca sa neprestanim pulsiranjem duha na putu spoznaje. Stoga se u ezoterijskim učenjima čovjek žive duhovne energije naziva "sinom trenutka" (*ibn al-waqt*). Takav čovjek u svakome trenu uočava teofanije (*al-tagalliyat*) i neprestano obogaćuje svoj unutarnji svijet na putu ka Vječnosti.

Kako je čovjek stalno okružen ajetima, on u svome životu neprekidno prolazi kroz mirijade njihovih značenja. Pored toga, vjernikov život ispunjen je težnjom da se što više ukrasi ajetima Kur'ana koji, prema klasičnim mufesirima, predstavljaju višeslojno semantizirane svjetove. Svjestan stalne mogućnosti iščitavanja znakova Božijih i ispunjavanja vremena i prostora duhovnim smislom, Ibn Arebi zaključuje kako je vjernik stalno pred Knjigom ili Kur'anom. Za njega je kosmos Kur'an koji šuti, a Kur'an kosmos koji govori. Tako vjernik ima mogućnost *optimalnog ibadeta*, odnosno stalnog poimanja i usvajanja Božijih poruka. Ne treba zaboraviti kako Allah, dž.š., u Kur'anu upotrebljava istu riječ za Kur'anske riječi i prirodne/kozmičke fenomene. I jedno i drugo su ajeti – *al-ayat*.

Prekidi u prostoru

Kako se u vjernikovoj okolini nadaje raznoliki spektar ajeta, može se zaključiti da samim tim za njega prostor nije monolitan i homogen, odnosno jednoličan. U prostoru tako postoje razdjelnice ili razmeđa. Baš kao što u

duginom spektru postoje jače i slabije boje, u našoj okolici postoje mjesta jačega intenziteta i većeg značaja. Oni se obično nazivaju sakralnim prostorima. Allah, dž.š., u Kur'anu skreće pozornost na takva mjesta, a najočitiiji primjer jeste Musaov, a.s., boravak na Sinaju. Prelazeći u sakralni prostor – dolinu Tuva, Musa, a.s., je morao *izuti obuću* kako bi stupio u sakralni prostor, odnosno mjesto drugačijeg poretka i stvarnosti, ali i duhovnog intenziteta koji je iziskivao odricanje od materijalnog ili profanog. "To sam Ja, Gospodar tvoj, i zato izuj se – u svetoj dolini Tuva nalaziš se." (Sura 20:12)¹ Dolina Tuva zoran je primjer razmeđa u prostoru. Zanimljivo je kako u ovom slučaju Musa, a.s., ulaskom u sakralni prostor mijenja i svoj "duhovni status". Naime, Musa, a.s., u tom trenutku ujedno postaje poslanik. Ovo je veoma bitno za alhemiju sakralnog prostora o kojoj će biti riječi nešto kasnije.

U Kur'anu i hadisima navedeni su brojni primjeri sakralnih prostora. Ipak, jedan od takvih prostora koji se izdvaja po svojoj sveobuhvatnosti i kompleksnosti jeste džamija – neiscrpan simbol islama i duhovnosti uopće.

Razmišljanje o džamiji kao sakralnom prostoru posebno je zanimljivo iz perspektive našega vremena koje je moderno, odnosno naglašeno sekularizirano, profano ili desakralizovano. Moderno vrijeme određuje samoga čovjeka kao *modus* ili mjeru. Stoga mi i jesmo *modo* ili moderni. Međutim, naše je vrijeme i doba "reduciranog" života u kome su ljudi shvaćeni kao fizičko-hemijski amalgam određenog roka i trajanja, poput bilo kojeg fabričkog proizvoda. Analogno tome, sam kosmos je sveden na amorfnu masu ili jedan ogromni "materijalni fragment" koji pluta u nepoznatom i neizvjesnom pravcu. Prema ovakvom (modernom) shvatanju, ljudi i njihovo okruženje postaju naglašeno monolitni i jednodimenzionalni.

Istaknuta desakralizacija i *jednodimenzionost* svijeta i čovjeka kod vjernika potiče intenzivniju osjetljivost na razlike i nijanse u prostoru. Na prvom mjestu svakako je mjesto molitve ili džamija. Džamija svojom fizičkom arhitektonikom i duhovnim sadržajem predstavlja istinsku razdjelnicu u prostoru, odnosno istaknuto otkrovenje u jednoličju. Džamija je naglasak u prostoru. Njenu uzvišenost/naglašenost na prvi pogled potvrđuje vitkost minareta koji stremlje nebeskom beskraj iz (pri)zemnog krajolika. S druge strane, najistaknutiji simbol džamijske unutarjosti jeste smiraj i tišina. Samo u tišini možete osluhnuti i najskritije glasje, odnosno osjetiti i najskritije treptaje duše.

¹ Prijevod integralnog teksta ajeta navođen je prema: *Kur'an s prijevodom na bosanski jezik*, preveo s arapskog jezika Esad Duraković, Svjetlost, Sarajevo, 2004.

Izvan džamije, u gradu kao arhitektonskom vrhuncu moderne/urbane civilizacije, malo je toga što je usmjereno ka nebu.² Moderni ljudi se bave svojim (zemaljskim) poslom - *autoreferencijalnost*. Nadalje, sve je u turbulenciji koja se najviše pokazuje u konstantnoj buci i nemiru. Zakoračite li iz središta gradske vreve u džamijski prostor, sasvim ćete jasno osjetiti razmeđe ili pukotinu u prostoru. Iz jedne apsolutno uzavrele i nepredvidive dimenzije, vi stupate u prostor mira i usredotočenosti, odnosno u drugu, sakralnu dimenziju i prostor.

Prostor vrline

Ulaskom u džamiju, vjernik stupa u jedan intenzivni duhovni prostor. Islamskim rječnikom kazano, to je *prostor Vrline* ili *mjesto prirodnosti* i *naravnosti* – fitreta (*al-fitra*). Prema Kur'anu i riječima *onoga koji ne zbori po hiru svojemu*, džamija je “kuća Božija”. Iako na prvi pogled jednostavna i možda “uobičajena”, ova odrednica džamije ukazuje na neslućene i neuhvatljive posebnosti njenog duhovnog spacija. *Bejtullah* ili kuća Božija beskrajna je, trajna i neiscrpna, jer je prostor Vječnog, Svebudnog i Sveprisutnog Stvoritelja. Na taj način, džamija je prirodni dom odakle smo potekli i konačište naravi kojemu ćemo se svi vratiti. Božija kuća ustvari je *hijerofanija* ili sakralni prostor u kome Duh neprestano izvire i u kome uvijek i iznova biva sama Stvarnost (*al-haqq* i *al-haqiat*). *Hakikat* je istinska izvjesnost ili realnost koja je čovjeku oduvijek bila potrebna kao oslonac, a pogotovo u ovo naše *krhko* doba. Simbolično kazano, vjernik tek u kući Božijoj dolazi “na svoje”.

Prva odlika džamije tako jeste punina, odnosno intenzivna koncentracija kvaliteta postojanja, odnosno istinske Zbilje. Zbog toga njeno ime potiče od arapskog korijena *džeme'a* koji označava mjesto koje okuplja, sabire, saobražava, saglašava, ujedinjuje i stapa. Džamija ispunjava i sveobuhvata. Znakovito je da njen naziv dolazi u “aktivnoj paradigmi” - *džamiatun*, što bi se moglo prevesti kao “stalna sveobuhvatiteljka”.

Nadalje, džamija je sakralni prostor duhovne blizine. Otud i naziv *mesdžid* – prostor u kome se čini sedžda Gospodaru. Prema Kur'anu i hadisu, čovjek je Bogu najbliži kada je na sedždi, odnosno sedžda je najbrži put do Allahove blizine. (Kur'an, 96:19) *Mesdžid* je tako prostor *Onoga Koji je Odazivatelj Najbliži* (*al-mugib, al-qarib*).

² Savremeni neboderi (engl. *skyscrapers*) ne konotiraju upućenost i usmjerenost na nebo i duhovni zavičaj. Suprotno tome, sukladno imenu tih građevina, moderni čovjek njima želi parati/cijepati nebo i na taj način potvrditi svoju nadmoć i nezavisnost.

Na koji nas to način džamija veže, sabire i saobražava (*gama'a*) kao pojedince i kao zajednicu?! Ona je prostor bliskog susreta sa Bogom, jer je Njegova kuća. Tako da, prelazeći prag iz naglašeno profanog, odnosno naglašeno redukovano, skućenog i jednodimenzionalnog svijeta, mi ulazimo u duhovni prostor koji nas podsjeća da smo mnogo više nego li puki fizičko-hemijski spoj. U džamiji se ponovo susrećemo sa dijelom naše osobnosti kojega smo zagubili i zanemarili usljed bivanja u naglašeno profanom svijetu. Džamija je tako matična kuća vjernika u kojoj se kristalizira njegov pravi, potpuni identitet. Kretanjem iz profanog ka sakralnom, odnosno iz običnog ka džamijskom prostoru dešava se tako i proširenje stvarnosti. Ona prestaje biti jednodimenzionalna, linearna i zatvorena, jer se u džamiji jasno otvaraju puti ka vječnom beskraju. U njoj se naglašava *budućnost (al-ahira)* i *mogućnost (al-kamal)* čovjeka. Na taj način, džamija najbolje dokazuje iskonsku ulogu vjere, a to je širenje puko egzistencijalnog čovjekovog habitusa i pozicije. Simbolički kazujući, džamija otkriva onaj dio zbilje kojeg je hazreti Hidr otkrio Musau, a.s. Sakralni prostor otkriva šta je iza probušene lađe i uspravljenog zida. Spoznajom o dubini i složenosti stvarnosti, vjernik u sakralnom prostoru džamije poima prostranost svoga identiteta i transcendentira prizemnost, unificiranost i plošnost. Džamija odvaja čovjeka od naviknutosti na profano i prolazno. Ona ga oslobađa od "robovanja" velovima i poručuje kako je čovjek u ovom životu tek gost Božiji na jednoj od beskrajnih postaja postojanja (*al-maqam*).

U džamiji čovjek sebe prepoznaje u svojoj punini. Ona potiče njegov put do potpunosti, odnosno savršene moralne paradigme (*al-insan al-kamil*). Savršeni čovjek je onaj koji ima stalnu svijest o svom ezelskom početlu i preegzistentnom porijeklu, te u skladu toga i živi. Zato nije slučajno da je jedini ostvareni insani kamil poslanik Muhammed, a.s., svoju kuću, odnosno sobu, imao u džamiji. Ona je održavala njegovu svijest o Stvarnosti. Na sličan način, svaka džamija vjerniku predstavlja sakralni topos koji ga podsjeća kako je on tek dio vječnog beskraja koji je potekao od Gospodara i koji predstavlja njegovu istinsku domovinu. Džamija tako pruža "identifikacijsku alhemiju" svima onima koji *svjesni* uđu u nju. Ona je prostor u kome se do vrhunca može osjetiti i živjeti punina svoga bića.

U džamiju se ulazi iz profanog svijeta. I kao Musa u dolini Tuva, pred njom bi se trebali ostaviti ovozemni, materijalni tereti ili Musaova obuća. Nadalje, desakralizovani svijet za vjernika je pustopolje, stoga on iz njega u džamiju ulazi duhovno žedan i potreban. Džamija kao ispunjenost duhom ponovo ulijeva vodu života (*ab hayat*) u njegove vene. Nakon duhovnog

oživotvorenja, vjernik iz džamije izlazi ispunjen i zadovoljan kako bi svjedočio nur Božiji (Kur'an, 24:35) i proširio milost svjetovima (Kur'an, 21:107). Na ovaj način uspostavlja se *ciklika vrlina* u islamu. U džamiju se odlazi da bi se postalo bolje, a i iz nje se izlazi da bi svijet bio bolji. Poruka sakralnog mjesta je jasna. Vjernici trebaju biti prvo dobro i istinska promjena u svijetu kako bi se sam svijet promijenio nabolje. (Kur'an, 13:11)

Džamija kao duhovni orijentir u kosmosu

*Okreni lice ka Hramu svetome, i ma gdje da se nađete
– svoja lica k njemu okrenite!*
(Kur'an, 2:144)

Džamija je istinska orijentacija i orijentacija ka Istini. Sakralni prostor upućuje i upravlja ka jedinoj Zbilji i Apsolutu. On tako ulijeva egzistencijalnu i esencijalnu sigurnost, odnosno eliminiše mrežu iluzija i osjećaj nestabilnosti i izgubljenosti u svijetu. Upravo je džamija sakralni topos koji se uzdiže iznad nijemosti i amorfnosti. Svojim mirom, ali i arhitektonikom, ovaj topos zove i inicira. Izdižući nas iz profanog bivanja u svijetu, džamija je nalik Gori. To dokazuje njena konstrukcija, ali i sublimno stanje smirenosti i predanosti duše u njoj. Džamija bi se tako mogla shvatiti i kao "gora Stvarnosti i Milosti" (*gabal al-rahma*). Iz nje se svijet vidi opet u punini i spominjanoj višedimenzionalnosti. Bivanje u džamiji tako se može porediti sa meditacijama i spoznajama Muhammeda, a.s., na Gori Milosti, Musaa, a.s., na Sinaju i Adema, a.s., na Arefatu. Ne treba zaboraviti kako je prva stvar koju je Muhammed, a.s., učinio nakon Hidžre bila gradnja džamije (*masgid al-qubba*). Džamija je bila prvi orijentir i prostor inicijacije nakon Poslanikovog prelaska iz mekanskog haosa idolopoklonstva u blagost i svjetlo Medine. Štaviše, džamija jeste siguran vodič do sretne vječnosti jer, prema hadisu, čovjek, čije je srce privrženo džamiji, bit će među odabranim robovima u hladu Dana Sudnjega.

Prva orijentacija koju nam džamija daruje jeste duhovne naravi. Ona određuje nutarnji pravac i kazuje kako Dobro nije da lutamo i izgubljeni prezamo ka istoku i zapadu, već da se predamo vjeri u Boga, molitvi, radu, davanju i saosjećanju.

"Nije čestitost u tome hoćete li prema istoku ili prema zapadu okrenuti lice svoje, već je čestit onaj ko u Allaha vjeruje, u Dan posljednji i u meleke, u Knjigu i vjerovjesnike; ko imovinu daje – iako draga mu je – rodbini i

siročadi, ubogima i putnicima, prošnjacima i u otkup za robove; onaj ko obavlja namaze i zekat daje; ko izvršava preuzete obaveze, ko je trpeljiv u vrijeme bijede i nevolje, te u boju ljutome – to su oni što su od Istine i upravo oni čine bogobojazne” (Kur’an, 2:177)

Navedeni pravci jesu paslike “duhovnog orijenta”. “Duhovni orijent” jeste izvor univerzalnih vrлина koje ispunjavaju sakralni prostor i čine ga duhovnim orijentirima u svijetu.

Orijentacija sakralnog prostora uspostavlja dva načina kretanja u duhovnom i fizičkom smislu. Prvo kretanje jeste horizontalno i ono je upravljeno prema Kabi kao centru i središtu. (Kur’an, 2:143) Ako se povežu sve horizontalne dijagonale kojima se vjernici iz cijelog svijeta okreću prema Kabi, otkriva se kako se u duhovnoj ili vjerskoj orijentaciji vjernici/ljudi okreću jedni drugima. Džamija kao duhovni orijentir saobražava ljude, združuje ih i okreće jedne prema drugima. Opet se ponavlja njena semantika – “mjesto koje sveobuhvata, veže i spaja”. Međutim ona ne spaja samo u svojoj unutrašnjosti kada se ljudi povežu kako bi se molili Bogu i ukrasili univerzalnim vrlinama. Sakralni prostor džamije čini korak više i “globalno” povezuje i okreće ljude jedne prema drugima. Ovo bi se moglo protumačiti kao svojevrsna “metaporuka” džamije. Ona najbolje uobličava Božije riječi da se ljudi okrenu jedni prema drugima, da se upoznaju i “računaju” jedni na druge. Stalno upoznavanje, pozivanje i oslanjanje jednih ljudi na druge (*al-ta’aruf*) jeste tajna čovječanstva uopće. “Ljudi, od jednog muškarca i jedne žene Mi smo Vas stvorili, te vas narodima i plemenima učinili da biste se međusobno upoznavali; sigurno je najčasniji onaj ko je najbogobojazniji; Allah je Sveznajući i dobro Obavješteni.” (Sura 49:13)

U ovom smislu treba podsjetiti i na riječi Poslanika, a.s., koji potanko objašnjava simbol svih sakralnih prostora – Kabu i kazuje kako je “pravo čovjeka veće od njene svetosti.” Na ovaj način, savršeni čovjek otkriva jednu od najvažnijih funkcija Kabe, a to je sjedinjavanje ljudi i ukazivanje na istinsku važnost njihovog prava kao bića koje u sebi nose “iskru Božiju.”

Pravci koji polaze iz sakralnog prostora džamije stapaju se i u njihovoj okomitosti. Svi minareti okrenuti visini dosežu i krajnju nebesku tačku ili počelo. To počelo jeste mesdžid nebeski ili Kaba nebeska – *bayt al-ma’mur*³.

³ *Bayt al-ma’mur* je nebeska Kaba, odnosno nebeski prototip ili nacrt zemaljske Kabe. Tako nas sve džamije na svijetu osim osvješćavanja, upotpunjavanja, oplemenjivanja vode u srijedu postojanja. Zato je džamija jaki, intenzivni prostor. Ovo je primjer fizičke orijentacije prema zbiljnoj tački ili identitetu. Za nju čuveni al-Gazali kaže kako je duhovni prototip zemaljske Kabe, odnosno bjelilo hartije na kojoj je ona iscrtana.

I dijagonalne niti koje vode do zemaljske Kabe i one okomite koje skončavaju u nebeskoj Kabi najljepše odslikavaju Pravi put, odnosno ispravnost i uspravnost – *sirat al-mustaqim*.⁴ Kaba je tako i stjecište najdublje čovjekove dove: “Tebe obožavamo i pomoć tražimo od Tebe – Uputi nas ka Putu pravome.” (Kur’an, 1:4,5)

Usmjerenost džamijskih minareta ka nebu naglašava njeno upućivanje na nebeski zavičaj. Tako se sakralno mjesto kao razmeđe i pukotina u prostoru može tumačiti i kao “otvor” ka Nebu ili duhovnoj sublimnosti. Taj otvor simbol je žive i direktne komunikacije sa Gospodarem. Nju potvrđuje i sržni ibadet koji se obavlja u džamiji, a to je namaz. Na arapskom jeziku izraz za namaz jeste *al-salat* i on upravo označava vezu, komunikaciju, povezanost, spajanje, razgovor, ali i mir, zaštitu, čistotu... Džamija kao duhovni orijentir poziva na vezu sa Izvorom, komunikaciju i razgovor (*al-salat*), kao i na spas (*al-falah*), odnosno potpuno samoostvarenje (*al-tahqiq*). Sve to u konačnici krunisano je duševnim spokojem i zadovoljstvom (*al-sakan*).⁵

U primjeru međuprožimanja džamijskih orijentacija ogleđa se spominjana ciklika Vrline i Istine. Naime, pravci koji se dijagonalno i okomito rasprostiru iz džamijskog sakralnog prostora obrazuju čudesan kozmički tavaf, ali i životnu čakru. Ukratko, ona izgleda ovako. Sva Vrlina, Istina i Snaga potiču iz uzvišenih sfera, od Boga. One se intenzivno spuštaju i smiruju u sakralnom prostoru džamije. Njih preuzimaju “svjesni vjernici” koji dolaze u prostor intenzivne duhovnosti i nakon toga Vrlinu, Istinu i Snagu diseminiraju horizontalno okrenuti svim ljudima. Cilj darivanja ukazane milosti (Kur’an, 21:107) jeste uputa i podsjećanje na nebesku domovinu, istinski zavičaj i izvor života. Rezultat tog darivanja jeste okretanje ljudi ka uzvišenim sferama Dobra i Istine. Tako se zaokružava Božiji poziv koji silazi okomito, diseminira se horizontalno i opet usmjerava ljudska srca na uzvišeno. Saglasje ili sjedinjenost do koje dovodi sakralna orijentacija potekla iz džamije može se i plastičnije dokazivati prateći, naprimjer, načela Euklidove geometrije ili Ptolomejeve astronomije, kao i recentnih astronomskih istraživanja. Pojednostavljeno kazano, Euklid nas uči kako sve diseminira ili počinje iz jednog mjesta, ali i da se zbog toga sve što postoji vraća jednom izvoru ili počelu. Na ovaj temeljni princip geometrije upućuju i prethodna razmatranja o

⁴O „uspravnom putu“ vidjeti: Esad Duraković, “Semiotika prostora u Kur’anskome tekstu”, *Ostrvo*, br. 5., Tuzla, 2006.

⁵*Al-salat, al-falah, al-tahqiq* i *al-sakan* kur’anski su termini izravno vezani za namaz ili molitvu. Prva dva termina čak su sinonimijski isprepletana u ezanu. Vidjeti: Kur’an, 9:103 i 23:2.

dijagonalnim i vertikalnim putanjama koje se rasprostiru iz džamije. Sve su džamije upravljene prema Kabi, a ona je centar svijeta, *al-umm al-qura* ili *axis mundi*. O Kabi kao geometrijskom središtu Zemlje, u srednjem vijeku pisalo je čuveno bratstvo čistote - Ihvanu Safa. Oni smatrali kako je “Kaba u centru harema, harem u centru Hidžaza, Hidžaz u centru zemlje, zemlja u centru lunarne sfere, a lunarna sfera u centru božanske sfere”⁶. Da je Kaba u centru kosmosa učio je i al-Kisai koji je otkrio kako se Kaba nalazi okomito ispod središta sazviježđa Velikih kola, a u centru Velikih kola je polarna zvijezda, poznatija kao i simbol za putokaz ili vodilju. “Sve zvijezde oko Sjevernjače se kreću, samo ona miruje, kao i Kaba ispod nje.”⁷

Kao što se zvijezde okreću oko Sjevernjače, tako se i sve ostale džamije i vjernici u njima “okreću” oko Kabe. Mnoštvo se opet stapa u jednoću, odnosno jednoća potiče mnoštvo. Potvrđujući raznolikost kao bogatstvo, džamija odnosno sakralni prostor, ukazuje na jednocentričnost svijeta, fizičkog i duhovnog.

Kada se govori o spiritualnoj orijentaciji džamijskog prostora, svakako treba spomenuti i Ibn Arebijevu tumačenje kible. *Magister Magnus*, također, ukazuje kako džamija svojim bićem dovodi do duhovnog središta. Ovu uputu razaznaju samo oni koji džamiju istinski poimaju kao Božiju kuću. Ibn Arebi smatra kako se ulaskom u džamiju otkriva pet istosmjernih pravaca čovjekovog duha ili pet spiritualnih kibli. Prva je Kibla mihrab, druga sama Kaba, treća bejt al-ma'mur, četvrta prijestolje Božije (*al-arš*), a peta centar bivanja Božijeg (*al-kursijj*). Mihrab je kibla duše. Kaba je kibla namjere ili nijeta. *Bej al-ma'mur* je kibla razumijevanja. Arš je kibla srca. Kursijj je kibla intelekta.⁸

Ovo na najbolji način pokazuje kako je džamijski prostor kao orijentacija najveći mogući vid ili potencijal integracije/sjedinjenja sa najuzvišenijom Zbiljom. Odlazak u sakralni prostor džamije jeste povratak redukovanog i podijeljenog čovjekovog bića Jedinstvu, put od mnoštvenog ka jednosti i od akcidencije ka esenciji. Uspostavljajući koncept kozmičke čakre, džamija zove jedinstvu sa Prirodom i sa Duhom. U njoj se poražava profani i decentralizovani koncept modernosti koji poluti čovjeka i odvaja od kosmosa i Izvora. Džamija okuplja i uspostavlja jezgro skupnosti i saglasja ljudi (*socijalni*

⁶ Samer Akkach, *Cosmology and Architecture in Premodern Islam – An Architectural Reading of Mystical Ideas*, State University of New York Press, New York, 2005., str. 183

⁷ Isto, str. 183.

⁸ Opširnije vidjeti u: Samer Akkach, Op. cit. str. 196.

kontekst), kosmosa (*okolina*) i Tvorca (*Počelo* i *Bitak*). Ona uobličava naš senzibilitet za duhovni i fizički prostor.

Kur'anski tekst i život Poslanika nedvojbeno potvrđuju džamijski prostor kao središte i stjecište duhovnih i fizičkih putanja i iskustava, odnosno "otvor" ka nebeskom putovanju do istinske Stvarnosti.

"Slava Onome Koji noću prenese Svoga roba od Mesdžidulharāma do Mesdžidulaksāa, a čije smo okruženje blagoslovili kako bismo mu izvjesno Svoje znamenje pokazali – On je Taj Koji sve čuje i Koji sve vidi." (Kur'an, 17:1)

Džamija – Zdenac Svetog Vremena

Da je isti put do "znamenja Allahovih" ostavljen i vjernicima nakon Poslanika, a.s., potvrđuju njegove riječi kako je "namaz mi'radž vjernika." Namaz smo već odredili kao temeljni ibadet koji se obavlja u džamiji. Namaz u džamiji najavljuje vrijeme intenzivne duhovne komunikacije u sakralnom prostoru. Vrijeme te komunikacije po riječima Poslanika, a.s., jeste mi'radž – duhovno uzdignuće, odnosno sakralno vrijeme. Sakralno mjesto samo po sebi producira i daje mogućnost sakralnog vremena. Ono je podijeljeno u pet pravilnih intervala tokom dana i noći. Sa tih pet mi'radža vjernik reaktualizira stanja čiste duhovnosti i komunikacije sa Bogom. Vrijeme ne biva "obično", i ono se sakralizuje, jer džamijski prostor postaje podij najuzvišenijeg duhovnog putovanja i pregnuća. Kroz to pregnuće vjernik ima priliku da osjeti duh "ezelskog vremena" u kojem su ljudi svjedočili "neposrednost Gospodara" i boravili u najčišćoj stvarnosti.

Kako je mi'radž Poslaniku, a.s., bio najveći događaj koji mu je priskrbio neslućenu duhovnu energiju i optimizam, tako i namazi u džamijskom prostoru jesu potencijalna pokretačka snaga vjernicima. Upravo oni krijepe vjernike u njihovom pregnuću da se proširi dobro i suzbije zlo. "Kazuj ono što je iz Knjige objavljeno tebi i namaz obavi, jer namaz sprječava razvrat i ogavnosti – spomen Allaha je najznamenitiji; Allah zna šta činite vi." (Kur'an, 29:45)

Iskreno i svjesno bivanje u džamiji predstavlja optimalni kvalitet vremena – *spominjanje Allaha i obavljanje molitve je najznamenitije i najveće djelo*. U trenucima obavljanja namaza (vezivanje sa Bogom) u džamiji (kuća Božija), vjernik najizravnije provodi vrijeme sa Stvoriteljem (mir'radž). Vrijeme sa Stvoriteljem jeste čisto Vrijeme. Svjestan vjernik, stoga, u tim trenucima ima priliku da bude "savremenik" optimalnog Božijeg prisustva, odnosno svjedok

Najčišćeg Vremena. U džamijskom prostoru vjernik postaje najsavremenije biće.⁹ Na taj način se dolazi do potpune samorealizacije, odnosno odgovora na Božiji poziv da čovjek bude poklonik Božiji ili *rebanijj*. “Budite poklonici Gospodara, budući da knjizi podučavate i budući da se bavite izučavanjima!” (Kur’an, 3:79)

Zbog toga Allah, dž.š., u Kur’anu kazuje ljudima da se “pri svakom polasku u džamiju nagizdaju.” (Kur’an, 7:31) Treba naglasiti kako se u ajetu insistira na “lijepom odijevanju” kod “svake džamije”, odnosno pri svakom odlasku u džamiju, jer svaki odlazak potencijalna je prilika za boravak u najčišćoj blizini Božijoj. Pošto, prema hadisu, Gospodar gleda “u srca ljudska, a ne u njihov izgled”, na drugom mjestu u Kur’anu upućuje i na “najbolju i naljepšu odoru”. “Sinovi Ademovi! Dali smo vam odjeću kojom ćete pokrivati svoje stidne dijelove, te ruho za gizdanje, ali i ruho bogobojznosti – ono je za vas najbolje – to predstavlja Allahovo znamenje, ne biste li opametili se!” (Kur’an, 7:26)

Džamijski prostor je čisto mjesto gdje se odijeva “najbolja odjeća”, ali i zahvata iz punine Božije milosti i blizine kako bi se prešlo desakralizovano pustopolje aktuelnog svijeta. Svijest o Gospodaru, Izvoru i Utoku našeg bića i života najbolja je opskrba koju nalazimo upravo u džamiji. “I snabdijete se, ali je sigurno bogobojznost najbolja opskrba – Mene se bojte, vi koji imate razbora!” (Kur’an, 2:197)

U ovome se ogleda i vrhunac poruke džamije i njenog sakralnog toposa. Svojim temeljnim osobenostima, džamija je najoptimalniji prostor za razvitak čovjeka (njegovog duha i tijela) i njegovu pripremu za opstanak u “vanjskom” svijetu kao i unapređenje toga svijeta i svega na njemu.

Džamija u kosmosu/Srce u tijelu

Poslanik, a.s., izdvojio je dva prostora kao mjesta intenzivnog Božijeg prisustva. To je džamija – kuća Božija i srce koje Ga jedino može “obuhvatiti”.¹⁰ Njihovo prožimanje već je naznačeno pri analizi sakralnog prostora kao mjesta u kojem se napaja i čisti srce. Štaviše, vezanost ljudskih

⁹ Pravilno poimanje pokazuje stvarnu sliku džamijskog prostora. Iz desakralizovane, “moderne” perspektive, odlazak u džamiju ili druge molitvene/sakralne prostore smatra se anahronim i konzervativnim postupkom. Ipak, shvatajući sakralni prostor u potpuosti, vidi se kako je vjernik u molitvi i u džamiji “najsavremenije biće.”

¹⁰ “Ne mogu me obuhvatiti ni zemlja Moja, ni nebo Moje, ali me može obuhvatiti srce moga roba, tanahno i smireno.” (Hadis)

srca sa molitvenim hramovima očitovana je i poznatom dovom Ibrahima, a.s. (Kur'an, 14:37)

Veza srca i džamija mora se dodatno naglasiti. I džamija i srce jesu prostori središta ili centra. Već je objašnjena pozicija džamijskog prostora kao čvorišta svijeta - *axis mundi*. Istu poziciju zauzima i srce kao središnji ili sržni organ u fizičkom i duhovnom smislu. Otkucaji srca predstavljaju egzistencijalno postojanje. S druge strane, ono je vrelo osjećaja, odnosno duhovnog života. Na njega upućuje Poslanik, a.s., kada stavlja ruku na grudi i kazuje: "Svijest o Bogu je ovdje." Ne treba zaboraviti hadis u kome se srce poistovjećuje sa ljudskim tijelom i duhom, jer Poslanik, a.s., kaže da ako je srce zdravo, onda su cijelo tijelo i duh zdravi i čisti. Centralna pozicija i intenzitet Božijeg prisustva određuju džamiju i srce sakralnim prostorima. Zato oni jesu svekoliki orijentiri u kosmosu.

Sve naše kretnje i misli trebaju polaziti od džamije i srca, odnosno biti usmjereni prema njima. Zbog toga Poslanik, a.s., savjetuje vjernika koji se nađe u misaonom i duševnom lavirintu sljedećim riječima: "Pitaj svoje srce!" Nadalje, Kur'an veoma jasno pokazuje *orijentaciju* ka Istini. "Ma gdje zatekao se, okreni svoje lice ka Hramu svetome, jer to je pouzdana Istina od Gospodara tvoga, a Allah nije nehajan prema onome što činite." (Kur'an, 2:149)

Posebnost džamijskog prostora u Kur'anu često se označava terminom *haram* koje se prevodi kao časni, nepovredivi i sakralni. Međutim, u svom osnovnom značenju *haram* znači i zabranjeni. Tako je džamija svih džamija – Kaba, časni, sakralni, nepovredivi prostor, ali i onaj koji je zabranjen – *haram*. Ova zabranjenost očituje se svakako na simboličkom nivou. Sakralni prostor Kabe "zabranjen je" ljudima koji ne priznaju Boga i koji mu se ne pokoravaju. On je zabranjen "idolima i idolopoklonicima". Zabranjeni mesdžid je luka iskrenim vjericima u Boga i onima koji traže njegovu blizinu i milost. Ukazujući na sakralni prostor kao mjesto čiste duhovnosti i vjere, Allah, dž.š., kazuje "svome prijatelju":

"A kada smo Ibrahimu mjesto za Hram odredili, Mi smo kazali: "Ništa mi nemoj pridruživati i moj Hram očisti za one koji će ga obilaziti, koji će stajati i koji će čelima po tlu padati." (Kur'an, 22:26)

"I sjetite se kako Hram učinismo utočištem i sigurnim mjestom za ljude, i neka mjesto gdje Ibrahim stajaše vama bude mjesto za klanjanje; Ibrahimu i Ismailu smo naložili: "Moj Hram čistite za one koji će ga obilaziti, koji će tu boraviti i klanjati sagibajući se i padajući po tlu ničice." (Kur'an, 2:125)

U sličnoj poziciji jeste i srce. Ono bi kao centar našeg duha i tijela trebalo biti "rezervisano" za apsolutnu Čistotu i Ljepotu, odnosno Gospodara od Kojeg je i poteklo. Tako srce predstavlja prostor u kojeg je zabranjeno unijeti druga božanstva ili lažne idole. I srce je, dakle, zabranjeni hram. Ono je mjesto u kojeg nije dozvoljeno unijeti nešto neiskreno, zlo i prizemno.¹¹ Od njegove čistote zavisi čovjekovo postojanje uopće, ali i konačan cilj. "Na Dan kada blago ni sinovi koristiti neće, već samo onaj ko krjeposna srca pred Allaha stupi, uspjet će." (Kur'an, 26:88, 89)

Sve ovo kazuje kako se treba dobro "pripremiti" prije ulaska u džamiju, kao i prije odluke šta ćemo to pustiti u svoje srce. Ukoliko iskreno želimo čuti šta nam Bog poručuje, pred sakralnim prostorima džamije i srca treba izuti obuču strasti, pohote i malodušja, baš kako je to činio Musa, a.s., u dolini Tuva.

* * *

Na kraju ovog razmišljanja o džamiji ipak preovladavaju pitanja. Kako i zašto ljudi/vjernici ne iskorištavaju ovoliki duhovni potencijal džamije? Kako to da se danas nemarno prolazi pored mjesta našeg duhovnog zavičaja? Kako da nam "minberi i hutbe" danas često nisu čisti već funkcionalizirani i zatomljeni profanim, političkim i materijalnim? Kako da toliko malo dobrih ljudi odlazi u džamije, a iz njih izlazi još manje dobrih i boljih? Kako to da ne želimo biti "džamijski ures i nakit"? Jedno je sigurno. Čisto srce dovest će do čiste džamije. Sa čistog mimbera teći će čiste i iskrene riječi, pa nebesa neće biti tako daleka kao što se danas misli.

Nikako se ne smije potcjeniti čovjekova duhovna i intelektualna letargija koja uzrokuje nemar, nesvjest i plošnost, uprkos brojnim Kur'anskim pozivima na istinsko promišljanje (*al-tadabbur*), stalnu svijest (*haqq al-tuqa*) i istinsko predavanje. Jedan od odgovora na spomenuta pitanja i aporije svakako je znakoviti ajet iz sure *Hadž*: "Oni ne poznaju Allaha kako treba; a Allah je, uistinu, moćan i silan." (Kur'an, 22:74)¹² ■

¹¹ O vezi sa srcem i Časnog hrama u Mekki opširnije vidjeti u: Rusmir Mahmutćehajić, *Mesdžid – Srce smirenosti*, Buybook, Sarajevo, 2004, str. 67.

¹² Prijevod Besima Korkuta.

MOSQUE – COSMIC ORIENTATION AND SPIRITUAL ALCHEMY

Mirza Sarajkić

Summary

This essay points at the particularities of mosques as sacred sites in the modern times, which are predominantly de-sacralised. In order to experience and understand the mosque, the analysis of this sacred site in this essay starts from the primary Islamic sources, the Qur'an and the Hadith.

Traditional societies differentiated the experiences of time and place. People always recognised the sites that radiated greater energy and chose them to erect shrines. Those sites eventually became the centres of social life, as well as sources of energy for individuals and communities, and principal determinants of the direction of their activities. In Islam, this holy place is the mosque.

The first mosque, the Sacred Mosque in Mecca, is the paradigm for all other mosques. The Qur'an describes it as the renaissance of mankind. In addition to being geographically located at the very centre of land, beytullah is also the spiritual centre of mankind. It turns people towards each other and it recalls the beyt al-ma'mur, or the Heavenly Kaba, which is the centre of the metaphysical eternity. In essence, a mosque is a spiritual as well as cosmic orientation, and its role is that of alchemy, for it ends the sense of loss of mankind and ensures the cycle of Good, which starts from the Highest Spheres (the Spiritual Vertical), descending to the mosque and disseminating horizontally through the worshippers, finally turning individuals towards the Right Path, i.e. their heavenly home. This completes the circle of Good and the chakra of Truth.

The paper places a particular focus on the unused potentials of the mosque, or rather the worshippers' carelessness towards it. Moreover, the mosque is subject to manipulation in the modern times, thus making its very being and its function rather profane. Each symbol of God exists for man to be inspired by its content and thus make his life better. The mosque is one of the most sacred symbols in Islam, but also the symbol whose content and meaning are often neglected and forgotten.

Key words: *mosque, masjid, sacred, profane, the Sacred Temple, orientation, chakra, virtue, place, sacred time.*

Izvori:

1. *Kur'an s prijevodom na bosanski jezik*, preveo s arapskog jezika Esad Duraković, Svjetlost, Sarajevo, 2004.
2. Ibn Kesir, *Tefsir Ibn-Kesir – skraćeno izdanje*, Grupa prevodilaca, Visoki saudijski komitet za pomoć BiH, Sarajevo, 2002.

Literatura:

1. Akkach, Samer, *Cosmology and Architecture in Premodern Islam – An Architectural Reading of Mystical Ideas*, State University of New York Press, New York, 2005.
2. Bahgat, Aḥmad, *Bihār al-ḥubb `ind al-sūfiyya*, Dār al-Šurūq, al-Qāhira, 2009.
3. Duraković, Esad, "Semiotika prostora u Kur'anskome tekstu", *Ostrvo*, br. 5., Tuzla, 2006.
4. El-Gazali, Ebu Hamid, *Oživljavanje vjerskih znanosti*, Knjiga V, Bookline, Sarajevo, 2006.
5. Eliade, Mircea, *Sacred and Profane – The Nature of Religion*, Harvest Book, New York, 1968.
6. Mahmutćehajić, Rusmir, *Mesdžid – Srce smirenosti*, Buybook, Sarajevo, 2004.
7. Petersen, Andrew, *Dictionary of Islamic Architecture*, Routledge, London, 2006.